

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.116>

Віталію ЩЕРБАК,

професор кафедри історії України
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор,
Київ, Україна

Vitalii SHCHERBAK,

Professor of the Department of History of Ukraine,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Doctor of History, Professor,
Kyiv, Ukraine

e-mail: shcherbak.vitalii@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/shcherbak.vitalii@gmail.com>

**СВІТЛАНА КАГАМЛИК. УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ІЄРАРХІЯ
XVII–XVIII ст.: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ТА ДУХОВНИЙ ВИМІРИ.
КИЇВ: ТОВ «КОРВУС-ПРИНТ», 2018. 776 С.**

Конфесійна проблематика стає однією з пріоритетних у вітчизняній історіографії. Її дослідження дає змогу ширше подивитися на соціокультурний розвиток в Україні впродовж століть. в цьому контексті особливий інтерес викликає питання діяльності української православної ієрархії ранньомодерної доби. У загальних або довідкових працях з історії Православної церкви в Україні подавалися лише короткі життєписи її архієпископів. Оцінка ролі ієрархії базувалася на доволі суперечливих прикладах окремих, переважно найвідоміших постатей. Водночас домінуюча російська церковно-історична традиція ототожнює всю «руську ієрархію» з ієрархією Російської православної церкви і тенденційно представляє служіння в Росії та Білорусі ієрархів українського походження. Це мотивує потребу виокремлення ієрархів-українців із загальноросійського історичного контексту.

Книжка С. Кагамлик присвячена репрезентації української православної ієрархії ранньомодерного часу в інтелектуальному і духовному вимірах. Авторкою сформульовано особисті конструкти: «церковна еліта», «духовний вимір», «інтелектуальний вимір», «могилянський інте-

лектуальний простір»; визначено типологічні спільності, які дають змогу змалювати соціальний портрет вітчизняного ієрарха. Ця тематика розширяє рамки тогочасного гуманітарного простору, наповнює епоху потужним сегментом суспільного буття, його специфікою та тенденціями, які мали доленосне значення для українського етносу.

Освітньо-інтелектуальний рівень української православної ієрархії значною мірою визначав характер їхньої душпастирської діяльності. Тому логічно, що С. Кагамлик звернулася до генези освітніх стратегій майбутніх архієреїв, переважна більшість яких навчалася у Київській академії як вищому загальноосвітньому закладі гуманітарного спрямування, що відповідав стандартам тогочасної європейської освіти. У додатку 3 книжки ілюстративно змодельовано загальну картину освітнього рівня українських православних ієрархів. Варто було б у тексті відзначити окремо західноєвропейські університети, де вони навчалися. Тому що у підрозділі «Навчання у освітніх закладах України та Росії» вкралася фраза про академії та університети Польщі, Італії, Німеччини (офіційно країн з такими назвами на той час не існувало). А далі зазначається, що в європейських

навчальних закладах освітній рівень удосконалювався. Очевидно, це навчання налаштовувало на новий тип світогляду, давало змогу застосовувати набутий досвід на практиці, а знання мов і безпосередні інтелектуальні контакти сприяли у подальшій освітній діяльності.

Для визначення кар'єрного поступу українських церковних діячів на шляху до архієрейської хіротонії С. Кагамлик визначено низку траєкторій інтелектуального й адміністративного характеру. Основними з них у духовно-інтелектуальній сфері були: педагогічна, проповідницька, літературна, перекладацька, місійна діяльність. В адміністративній царині духовні особи, які пройшли поставлення на ієродиякона й ієромонаха, отримували посаду настоятеля в сані ігумена чи архімандрита.

Інтелектуальний потенціал української церковної еліти, за свідченнями сучасників, авторкою систематизовано за певними видами свідчень. Важливо було б наголосити на критеріях його оцінок, наданих вітчизняними та іноземними особами.

Досить детально С. Кагамлик здійснила історико-філософську реконструкцію духовних цінностей українських ієрархів, розглянувши мотивацію вибору ними сфери духовного служіння і розкривши їхнє власне бачення свого архієрейського покликання. Підкреслено, що переважна більшість українських ієрархів обрала духовний сан цілком свідомо і вбачала себе вищою провідною верствою, яка не підвладна світській владі. На матеріалах творчої та епістолярної спадщини архієреїв окреслено програму їхньої архіпастирської діяльності та систему ціннісних домінантів. Вона демонструє, що українські преосвященні усвідомлювали свою головну місію в тому, щоб бути ревними просвітниками, активними проповідниками християнських істин, взірцем душпастирського служіння й моральних чеснот для тогочасного соціуму. Авторці вдалося відтворити моральне обличчя українських вищих церковних діячів за допомогою нововиявлених матеріалів — духовних заповітів. Наведено типові складові цих документів, які характеризують особливості ментальності українських преосвящених.

У книжці аргументовано схарактеризовано головні напрями соціально-релігійної активності архієреїв: проповідництво, місіонерство, доброчинність. С. Кагамлик встановила, що проповідь, яка з особливою силою впливала на суспільну свідомість, була однією із найважливіших сфер реалізації інтелектуального потенціалу української церковної еліти. У роботі проаналізовано особливості та еволюцію гомілетичних творів як особливого виду літературної творчості українських вищих церковних діячів, їхню тематику та форми популяризації. З'ясовано, що архієреї-українці створили і розвинули на українських, бі-

лоруських і російських теренах школу церковного проповідництва, яка в процесі своєї еволюції виявила основні напрями ораторського мистецтва ранньомодерної доби.

Висвітлюючи місійну справу архієреїв-українців на теренах Російської імперії, Монголії і Китаю, авторка зауважила, що вони започаткували реалізацію програми Петра I щодо наставлення в християнську віру численних народів колонізованих земель. Зокрема, зазначається, що місійна діяльність «об'єктивно сприяла розвитку освіти й культури серед місцевого населення... формування духовних потреб і програми етнонаціонального просвітництва народів відповідних регіонів» (с. 224). Проте чомусь не сказано про тотальне знищення культурних здобутків місцевого населення, а «етнонаціональне просвітництво» заклало основи «руського мира» серед цих народів — до Камчатки і Чукотки включно.

Під час аналізу форм і засобів інтелектуальної діяльності українських архієреїв С. Кагамлик представила основні вияви інтелектуального потенціалу українських преосвящених в культурно-просвітницькій сфері. На її думку, однією із найважливіших функцій архієреїв, було патронатство над Київською академією — намагання київських преосвящених узяти під свій захист головний навчальний заклад, де формувалася церковна та світська еліта України. Воно включало кілька напрямів: забезпечення правового статусу; опікування навчально-виховним процесом; розвиток проповідництва; підтримка матеріального становища навчального закладу. За їхнім прикладом діяли очільники Чернігівської, Белгородської і Переяславської епархій, які виконували роль засновників і фундаторів місцевих колегіумів, задавали напрям їхньої діяльності, забезпечували матеріальне становище та викладацький склад.

Важливими є спостереження авторки над мовними засобами інтелектуальної діяльності ієрархів, у якому вона визначила мовні пріоритети українських письменників-ієрархів та їхню еволюцію, залежність мови творів від жанру й сфери призначення, а також особливості повсякденного мовного спілкування. Підкреслено, що у творчому арсеналі та в колі спілкування української православної церковної еліти ранньомодерного часу панував полілінгвізм як вияв поліморфізму української культури тогочасної доби. Проте напевно чи про «полілінгвізм» згадували українські ієрархи на теренах Російської імперії.

Переконливим є тлумачення С. Кагамлик «могилянського інтелектуального простору». Проаналізовано епістолярну спадщину українських ієрархів як важливий засіб їхньої культурно-просвітницької діяльності, що сприяв розв'язанню питань у літературно-видавничій сфері та налагодженню навчального процесу в Київській академії, колегіумах та духовних семінаріях України

та Росії. Концептуалізовано термін «могилянський інтелектуальний простір», що формувався вихованцями Київської академії різних рівнів і поколінь, визначено найпоширенішу тематику листування українських архієреїв та особливості їхнього спілкування у рамках певних інтелектуальних спільнот.

Досліджуючи творчу спадщину українських ієрархів та її вплив на російську і європейську культуру, С. Кагамлик окреслила загальний огляд літературно-видавничої діяльності українських архієреїв включно з творами, створеними до архієрейської хіротонії. Визначено, що аналіз творчої спадщини церковних письменників демонструє багатогранність їхніх інтересів, що виявилася у різноманітних за обсягом, жанром і тематикою творах. Творчу спадщину українських ієрархів систематизовано за окремими групами творів, урахувавши їхні жанрові та тематичні особливості. Встановлено на конкретних прикладах, що твори українських церковних учених мали високий авторитет і значний вплив на культуру інших народів. Тут варто було б уточнити про їхній вплив на культуру власне слов'янських народів Центрально-Східної Європи.

Окрім того, висвітлення будь-якого питання минувшини передбачає чітке означення історичного контексту. Українська православна ієрархія діяла в певних історичних умовах, а саме від-

родження і функціонування Української держави ранньомодерного часу, яка мала офіційну назву «Військо Запорозьке». На жаль, у книжці відсутня будь-яка згадка про це явище. Кілька разів у тексті після Петра Могили відразу йдеться про Рафаїла Заборовського. Що було протягом терміну близько 100 років, залишилося поза увагою авторки. Зокрема, цікаво було б простежити специфіку відносин православних митрополитів з гетьманами України: Сільвестра Косова і Богдана Хмельницького, Йосипа Нелюбовича Тукальського і Петра Дорошенка, Іосафа Кроковського й Івана Мазепи. У певних моментах саме політичні мотиви спонукали архієреїв до конкретних дій задля реалізації поставленої мети. Водночас відсутнє чітке пояснення масової міграції українських ієрархів до Росії, їхньої діяльності на неохопних теренах імперії аж до Чукотки і ролі в освяченні російського самодержавства (насамперед Феофаном Прокоповичем). Зрештою саме своєрідна колаборація православних ієрархів стала однією з причин ліквідації Української держави наприкінці XVIII ст.

Разом з тим зазначені прорахунки ніякою мірою не знижують високої наукової вартості праці С. Кагамлик. Книжка є вагомим внеском у вітчизняні дослідження історії України ранньомодерної доби. Вона, безумовно, зацікавить фахівців та широкий читацький загал.

Дата надходження статті до редакції: 30.10.2022 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)